

Planerad utvidgning av Källatorps golfbana

Nyby 1:3 och 1:12, Källa socken, Borgholms kommun, Öland
Arkeologisk utredning (etapp 1), 2003

Inledning

Denna rapport redovisar resultatet av en arkeologisk utredning (etapp 1) som gjorts med anledning av en planerad utvidgning av Källatorps golfbana. Uppdraget har omfattat ett mindre markområde (ca 500 x 70–50 meter) som utgör delar av Nyby 1:3 och 1:12. Utredningen har utförts under oktober månad 2003 av Håkan Nilsson, Kalmar läns museum.

Fig. 1. Fastighetskartan med det aktuella undersökningsområdet markerat med röd cirkel. Allmänt kartmaterial från lantmäteriverket. Medgivande 507-98-2848. © Lantmäteriet. Gävle 2003.

Syfte

Utredningens syfte är att klargöra omfattningen av i området förekommande forn- och kulturlämningar och deras kulturhistoriska kontext, samt att bedöma deras antikvariska status. Utredningsresultatet kommer även att ligga till grund för Länsstyrelsens vidare hantering enligt kulturminneslagen.

Topografi och fornlämningsmiljö

Nyby ligger i norra delen av Källa socken, 2,5 kilometer nordnordväst om den medeltida kyrkan som är belägen i Källahamn, se fig. 1. Undersökningsområdet är beläget ca 500 meter norr om Nyby. Terrängen är flack med svaga moränförhöjningar. Jordarterna domineras av morän, delvis med svallat ytskikt. Området har under senare år utgjorts av en kraftigt igenväxande hagmark. I sydöstra delen av undersökningsområdet ligger en våtmark benämnd ”Taskahorvan” och ”stenkärr” i det äldre kartmaterialet.

Trakten kan karakteriseras som en utpräglad bygd under järnåldern. Många av de förekommande fornlämningarna som husgrunder, gravar och stensträngar, har utgjort bebyggelsekomplex av varierande storlek som en gång bildat kompletta järnåldersmiljöer. Dessa miljöer är vanliga i ett lokalt perspektiv men är nationellt och internationellt unika. Tyvärr har bortodling och förbuskning reducerat möjligheterna att se de rumsliga sambanden mellan lämningarna, vilket försvårar tolkningen av dessa förhistoriska miljöer. 100 meter norr om det aktuella undersökningsområdet finns en registrerad husgrund, stensträngar samt eventuellt en grav (RAÅ 117, Källa socken). Inga fornlämningar var registrerade i det aktuella området före utredningen.

Nyby utgör en del av ett riksintresse för kulturmiljövården Sandvik-Horn (H 31). Ett av uttrycken för riksintresset utgörs just av de ovan beskrivna järnåldersmiljöerna

Undersökningsmetod

Inför fältarbetet gjordes en genomgång av Lantmäteriets arkiv i Kalmar. Övriga källor som legat till grund för bedömningen av området utgörs av Fornminnesregistret och Kalmar läns museums topografiska arkiv.

Det äldre storskaliga kartmaterialet excerperades genom avritning på film, scannades och rektifierades mot den digitala ekonomiska kartan – något som förenklades tack vare den goda geometrin i det äldre kartmaterialet (enskitte av utmark). Det äldre kartmaterialet analyserades även mot tidigare ekonomiska kartor och områdets fornlämningsbild. Vid fältarbetet utgjorde de digitala kartöverläggen ett värdefullt underlag för bedömningen av de i området förekommande lämningarna.

Fältinventeringen utfördes under en dag och innebar en systematisk genomgång av det aktuella området. I de fall de påträffade lämningarna fortsätter utanför det aktuella området, främst i angränsande område i sydöst, gjordes registreringar även i dessa delar. Detta för att få en bättre överblick av området och tydligare kunna förstå eventuella samband mellan lämningarna och markanvändningshistoriken

Inmätningen av förekommande forn- och kulturlämningar gjordes med GPS med direktöverföring till ett kartunderlag (manuell metod). Som bakgrundskarta för inmätningarna användes den digitala fastighetskartan i skala 1:5000 med ett pålagt raster i rikets koordinatnät med 100 meter mellan rasterlinjerna.

Beskrivningar över forn- och kulturlämningar görs på Riksantikvarieämbetets blankett för rapportering av fornlämningar. Den använda redovisningsmetoden innebär att rapportering kan ske direkt till Fornminnesregistret.

Kulturhistorisk bakgrund

Källa socken omnämns första gången omkring 1320 (Keldo). Socknen har sedan medeltid haft samma omfattning till 1950. Nyby omnämns första gången 1479 (Nyaby).

Hela det aktuella undersökningsområdet ingick under nyare tid i kronoparksallmanningen, fram till djurgårdsinrättningens avveckling i början av 1800-talet. Den första karteringen av området gjordes 1821 vid enskifte av utmarken. Att kronoparksallmanningen trots förbudet utnyttjats för åkerbruk visar en storskifteskarta över Nyby - på kronoparksallmanningen fanns en uthorva - dock inte i det aktuella undersökningsområdet.

Efter djurgårdsinrättningens upphörande utnyttjades området främst som betesmark. Benämningar som "västra rofvåkern"- av sämre beskaffenhet med enebuskar beväxt - visar att delar av området även utnyttjades för odling. Dessa delar av området var vid inventeringstillfället markberedda inför den planerade golfbaneutvidgningen. Även under 1940-talet och senare har området främst utnyttjats som betesmark. Vid någon tidpunkt under den mellanliggande perioden har området utnyttjats för åkerbruk (se nedan), sannolikt under senare delen av 1800-talet.

Undersökningsresultat och tolkning

Vid fältinventeringen påträffades åtta stensträngar som bedömts uppfylla kriterierna för fast fornlämning. Lämningar som inte bedömts som fasta fornlämningar utgörs av tre stenmurar, två diken, ett täktområde samt ett röjningsröse.

Stensträngarna bedöms ha ett direkt samband med de järnålderslämningar (RAÄ 117) som är belägna 150 meter norr om undersökningsområdet, mellan fairway och green på håll nummer 1. Den längsta av stensträngarna (nr 1) bedöms utgöra en gräns mellan inägor och utmark, och utgör en fortsättning på den i RAÄ 117 sydligaste stensträngen som utgör en del av en fägata. De övriga stensträngarna utgör åkerbegränsningar som helt eller delvis omgärdat små och oregelbundna tegar som bildat ett av flera inägomarksgården, tillhörande en järnåldersgård (RAÄ 117). Några ytterligare lämningar, som exempelvis röjningsrösen, efter den förhistoriska odlingen finns inte i området idag. Så har dock varit fallet. Även om det inte speglas i det historiska kartmaterialet så visar den höga graden av stenröjning i området att delar av området brukats under senare historisk tid - någon gång efter enskiftet av utmarken och början på 1900-talet. Det stora, vällagda och delvis kallmurade röjningsröset (nr 15), är uppbyggt av stenar med en stenstorlek som motsvarar en mansbörd (0,1–0,4 meter stora). Bedömningen görs att stenmaterialet i detta stora röjningsröse till stora delar utgörs av bortplockade mindre röjningsrösen som legat i och i anslutning till "järnåldersåkrarna". Att de små och oregelbundna tegformerna uppkommit vid senare tids odling av området är uteslutet.

De i området förekommande stenmurarna har samtliga tillkommit efter 1820.

De registrerade lämningarna redovisas nedan från norr till söder, se fig. 2.

Fasta fornlämningar (röd markering på kartan):

1. Stensträng, 170 meter lång (NNÖ–SSV), 2–3 meter bred och 0,3 meter hög. Stenblandad jordvall med 0,1–0,6 m stora stenar. Diffus avslutning i SSV mot sankare parti.

2. Stensträng, 25 meter lång (NV–SÖ), 1–3 meter bred och 0,2–0,3 meter hög. Av 0,2–0,5 meter stora stenar. Delvis pålagrad röjningssten, främst i NV och SÖ. Antydning till röjningsröse i SÖ.
3. Stensträng, 35 meter lång (Ö–V), 1–2 meter bred och intill 0,3 meter hög. Ställvis som stenblandad jordvall med 0,1–0,4 meter stora stenar. Ansluter till nr 13 i SÖ. Tidigare sammanhängande med nr 8?
4. Stensträng, 40 meter lång (VNV–ÖSÖ) 1 meter bred och 0,6 meter hög. Enkelradig av 0,4–1 meter stora stenar. Ställvis snarast med intryck av jordblandad stenvall genom pålagring av röjningssten. Tidigare sammanhängande med nr 12?
5. Stensträng, 100 meter lång (VNV–ÖSÖ), intill 1 meter bred och 0,4 meter hög. Enkelradig av 0,3–0,6 meter stora stenar. Ställvis snarast med intryck av jordblandad stenvall genom pålagring av röjningssten. Diffus avslutning i S mot sankare mark.
6. Stensträng, 95 meter lång (NV–SÖ), intill 2 meter bred och 0,3 meter hög. Närmast stenblandad jordvall med 0,3–0,6 meter stora stenar.
7. Stensträng, 60 meter lång (NNV–SSÖ), 0,7 meter bred och 0,3 meter hög. Enkelradig, av 0,3–0,6 meter stora stenar. Diffus avslutning i NNÖ mot sankare mark.
8. Stensträng, 35 meter lång (NNV–SSÖ) och 0,6–1 meter bred. Enkelradig, av 0,6–1 meter stora stenar. Delvis med utrasade stenar från tidigare övre skift. Delvis i myrmark.

Övriga kulturhistoriska lämningar (blå eller skrafferat på kartan):

9. Stenmur. Belägen i gräns som upprättades vid enskifte av utmarken 1821. Nyligen genombruten i sydvästra delen, troligen i samband med markberedningsarbeten vid utvidgning av golfbanan. Ej markerad i sin fulla längd.
10. Dike, 75 meter långt, 0,5–0,7 meter brett och 0,2–0,3 m dj.
11. Stenmur. Belägen i gräns som upprättades vid enskifte av utmarken 1821. Ej markerad i sin fulla längd, fortsätter i SÖ.
12. Täktområde, bestående av små oregelbundna täkter, 4–10 meter stora och 0,5–1 meter djupa. Enligt andrahandsuppgift förmedlad av greenkeepern ska lertäkt ha skett i området i äldre tid.
13. Stenmur. Ingen gräns fastlagd på enskifteskartan 1821. Stenmuren har troligen tillkommit efter detta i samband med aktivitet som ej kan spåras i kartmaterialet. Ej markerad i sin fulla längd, fortsätter i SÖ.
14. Dike, 50 meter långt, 0,5–0,7 meter brett och 0,3 meter djup. Hålvägsliknande, slutar intill stenmur. Ej utmärkt i sin fulla längd, fortsätter mot SV.
15. Röjningsröse, ca 18 meter i diameter och 1,5 meter hög. Jämn stenstorlek av 0,1–0,4 meter stora stenar. Flack profil. Gravlik. Flera liknande finns i grannskapet.

16. Område med täktgropar, mindre täktgropar med vattenspeglar i kärr. Det urgrävda materialet ligger i högar bredvid. Ålderdomligt intryck.

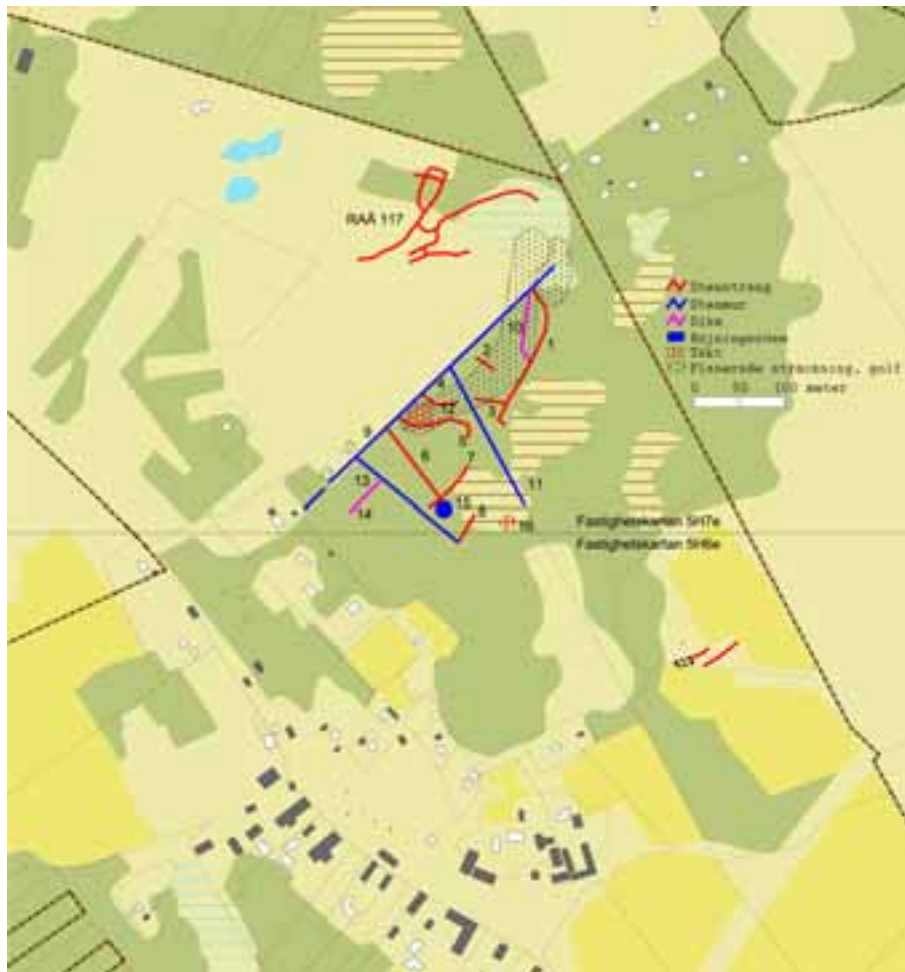

Fig. 2. Undersökningsområdet med förekommande fasta fornlämningar och övriga kulturlämningar markerade. Allmänt kartmaterial från lantmäteriverket. Medgivande 507-98-2848. © Lantmäteriet. Gävle 2003.

Områdets kulturhistoriska värde

I ett lokalt perspektiv (Öland) finns många liknande järnåldersmiljöer som är mer varierade lämningstypsmässigt sett, och där de rumsliga och funktionella sambanden mellan lämningarna framgår på ett betydligt tydligare sätt än vad som är fallet i Nyby. Det funktionella sambandet mellan den tidigare kända järnålderslokalen och de nyregistrerade stensträngarna upplevs främst vid betraktandet av ovanstående karta där lämningarna markerats. Inte desto mindre representerar lämningarna såväl stora som små strukturer i landskapet – var man bodde, hur marken var organiserad, var djuren betade och var man odlade

Länsmuseet gör bedömningen att det bästa både för golfklubben och kulturmiljövården skulle vara att ta tillvara områdets kulturhistoriska potential. Detta kan göras genom att låta flera av lämningarna ingå som en naturlig del av banan – vilket redan idag är en del av golfklubbens image – och därigenom göra banan än mer intressant att spela. En förutsättning för detta är att Länsstyrelsen och Länsmuseet bidrar med relevant information rörande områdets kulturhistoria. Denna kan sedan utnyttjas exempelvis för skyltning eller informativ text i scorekortet.

Områden för fortsatt arkeologisk utredning

I händelse av övertäckning bör de lämningar som redovisats som fasta fornlämningar mätas in med totalstation i rikets koordinatnät. I övrigt anser Läns museet att inga ytterligare arkeologiska insatser behöver göras i området.

Slutsats

Den arkeologiska utredningen visar att det finns flera fasta fornlämningar och kulturhistoriska lämningar i undersökningsområdet. De fasta fornlämningarna utgörs undantagslöst av stensträngar, som tillsammans med en tidigare känd lokal (RAÅ 117) utgör resterna efter en järnålderbosättning med gårdshus och omgivande odlings- och betesmarker.

Läns museets uppfattning är att det inte föreligger några hinder för att utvidga golfbanan så att den omfattar även undersökningsområdet. Flera av lämningarna bör då helst ingå som en naturlig del av banan:

- Bevarande av stora strukturer: stensträng nr 1 som utgör skiljelinje mellan järnåldersgårdens inägomark och utmark bibehålls intakt och synlig i den mån den berörs av golfbanesträckningen.
- Ingen markberedning av övriga stensträngar och helst ingen övertäckning av nr 3–6.
- Hänsyn tas till övriga kulturhistoriska lämningar, främst till de över banan tvärgående stenmurarna. Genom att endast bryta igenom dem för fairway och semiruff och bibehålla murarnas sträckning utanför kvarstår deras rumsliga intryck.

Förslagsvis så träffas företrädare för Källatorps golfklubb, Länsstyrelsen i Kalmar och Kalmar läns museum på plats för att diskutera lösningar på hur golfhålens utformning kan bidra till en bättre golfmiljö där de kulturhistoriska värdena är tillvaratagna. Exempel på en diskussionspunkt är om stensträngarna nr 3–6 kan inlemmas att bli en naturlig del av banan utan övertäckning, t.ex. genom att laborera med placeringen av tee.

Lantmäterihandlingar

Källa socken Nyby 13

Källa socken Nyby 34

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr: 431-9154-03
Kalmar läns museums dnr: 33-741-03
Landskap: Öland
Kommun: Borgholm
Socken: Källa
Fastighet: Nyby 1:3, 1:12
Ekonomisk karta: 5H 7e Högby, 5H 6e Källa
X koordinat: 1570333
Y koordinat: 6335019
Höjd över havet: 5–10
Antal fältarbetstimmar: 6
Personal: Håkan Nilsson
Uppdragsgivare: Källatorps Golf AB

Fältmaterial och original förvaras på Kalmar läns museum.